

COPYRIGHTS

© 2020 by the authors. Licensee National Studies Journal. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

***The Role of Border Situation in Strengthening
Divergent Movements:
A Case Study of Ardabil Province***

Vahid Khashna Mastaali Beyglu * E-mail: vahidkhashna@khu.ac.ir

Ataollah Abdi ** E-mail: ataabdi@khu.ac.ir

Tajeddin Karami *** E-mail: karamit@khu.ac.ir

Received: 2024/12/23

Revised: 2025/09/21

Accepted: 2025/09/30

Doi: 10.22034/RJNSQ.2025.495486.1655

Abstract

Iran, as a multi-ethnic country, possesses significant linguistic and religious diversity, particularly in its border regions. This diversity, coupled with the country's sensitive geopolitical position, provides a fertile ground for the emergence and persistence of ethno-nationalist movements. Despite governmental efforts to promote national integration, certain ethnic groups in border areas continue to demand a redefinition of their identity and status within the socio-political structure of the state. The present study aims to examine the role of border situation in reinforcing separatist tendencies in Ardabil Province—a region characterized by its unique ethnic composition and adjacency to foreign states. This research is applied in nature and has been conducted using a descriptive-analytical method. Data were collected through a researcher-designed questionnaire and analyzed using SPSS and ArcGIS software. Information was gathered through a combination of library-based and fieldwork methods. The findings reveal that the sense of separatism among residents of the northern and border counties of Ardabil Province is significantly higher compared to those living in the central and southern areas. These results highlight the substantial role of border situation in strengthening identity-based and separatist tendencies in the border regions of Iran.

Keywords: Border Situation, Divergent Groups, Azerbaijan, Ardabil Province.

* M.A. Student, Department of Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

** Associate Professor of Political Geography, Department of Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran.

*** Assistant Professor, Department of Human Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran.

نقش موقعیت مرزی در تقویت جریان‌های واگرا (مطالعه موردی استان اردبیل)

نوع مقاله: پژوهشی

وحید خشنا مستعلی بیگلر*

عطاءالله عبدی**

تاج‌الدین کریمی***

E-mail: vahidkhashna@khu.ac.ir

E-mail: ataabdi@khu.ac.ir

E-mail: karamit@khu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۶/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۷/۸

چکیده

ایران به‌عنوان کشوری که دارای تنوع زبانی و مذهبی، به‌ویژه در نواحی مرزی خود است. این تنوع، در کنار موقعیت ژئوپلیتیکی حساس کشور، بستر مناسبی برای شکل‌گیری و تداوم جریان‌های قوم‌گرایانه فراهم کرده است. باوجود اقدامات دولت برای یکپارچگی ملی، در مناطق مرزی، برخی مطالبات فرهنگی یا اجتماعی ازسوی گروه‌های محلی مطرح می‌شود که در صورت عدم پاسخ‌دهی مناسب، می‌تواند زمینه‌ساز تقویت احساس تمایز هویتی شود. پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش موقعیت مرزی در تقویت جریان‌های واگرایی در استان اردبیل انجام شده است؛ استانی که با همجواری با کشورهای خارجی، از شرایط ویژه‌ای برخوردار است. این تحقیق از نوع کاربردی بوده و به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. داده‌ها با استفاده از پرسشنامه محقق‌ساخته گردآوری شده و تحلیل آن‌ها با بهره‌گیری از نرم‌افزارهای SPSS و ArcGIS صورت گرفته است. شیوه گردآوری اطلاعات نیز به‌صورت ترکیبی از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی بوده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که حس واگرایی در میان ساکنان شهرستان‌های شمالی و مرزی استان اردبیل، بیشتر از ساکنان مناطق مرکزی و جنوبی است. این نتایج بیانگر نقش مؤثر موقعیت مرزی در تقویت زمینه‌های هویتی و تمایزطلبانه در مناطق مرزی کشور است.

کلیدواژه‌ها: موقعیت مرزی، جریان‌های واگرا، آذربایجان، استان اردبیل.

* دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

** دانشیار جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

*** استادیار گروه آموزشی جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

مقدمه و بیان مسئله

مرزها از دیرباز یکی از عوامل کلیدی در شکل‌گیری هویت‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی جوامع بوده‌اند. آن‌ها نه تنها خطوطی برای تفکیک جغرافیایی سرزمین‌ها به‌شمار می‌آیند، بلکه حامل مفاهیم عمیق‌تری چون قدرت، کنترل، تعامل و تقابل هستند. مرزهای جغرافیایی می‌توانند پیونددهنده یا گسست‌آفرین باشند؛ در برخی شرایط، به‌مثابه پلی برای ارتباط فرهنگی و اقتصادی عمل می‌کنند و در موقعیت‌هایی دیگر، به شکاف‌هایی اجتماعی و امنیتی بدل می‌شوند. به‌ویژه در سرزمین‌هایی که تنوع قومی، زبانی و مذهبی وجود دارد، مرز می‌تواند به بستری برای شکل‌گیری گفتمان‌های واگرایانه تبدیل شود. در این میان، واگرایی به‌عنوان نوعی شکاف ذهنی یا رفتاری در برابر هویت ملی و انسجام سرزمینی، پدیده‌ای است که از عوامل متعددی تأثیر می‌پذیرد. این عوامل شامل نابرابری‌های توسعه‌ای، نزدیکی فرهنگی با همسایگان و بی‌توجهی به مطالبات محلی می‌شود. در شمال غرب کشور، استان اردبیل به‌ویژه شهرستان اردبیل، با قرارگیری در مرز جمهوری آذربایجان، از موقعیت ژئوپلیتیکی حساسی برخوردار است. اشتراکات زبانی، فرهنگی و مذهبی با آن‌سوی مرز، از یک‌سو ظرفیت‌هایی برای همگرایی فرهنگی و دیپلماسی مرزی ایجاد می‌کند و از سوی دیگر، در صورت بی‌توجهی به توسعه متوازن، می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری نوعی واگرایی فرهنگی یا سیاسی شود. علاوه‌براین، نقش‌آفرینی عوامل خارجی، ازجمله برخی سیاست‌های دولت جمهوری آذربایجان، فعالیت‌های رسانه‌های فرامرزی و حمایت‌های پنهان یا آشکار بازیگران منطقه‌ای و فرماندهی‌های، در تحریک یا برجسته‌سازی اختلافات هویتی در استان اردبیل نقشی قابل‌توجه دارد.

در این میان، سیاست‌های ترکیه نیز با تأکید بر پیوندهای زبانی و تاریخی، ترویج گفتمان پان‌ترکیسم و حمایت فرهنگی - رسانه‌ای از جریان‌های قوم‌گرایانه، به‌عنوان عاملی دیگر در تشدید گرایش‌های واگرایانه در شمال غرب ایران عمل کرده است. چنین مداخلاتی می‌تواند شکاف‌های موجود را عمیق‌تر ساخته و واگرایی را از سطح اجتماعی به سطح سیاسی ارتقا دهد. شرایط خاص منطقه، ازجمله تفاوت در سطح توسعه‌یافتگی با دیگر مناطق مرکزی کشور، احساس تبعیض و بهره‌برداری رسانه‌های برون‌مرزی از شکاف‌های هویتی، حساسیت بررسی این منطقه را دوچندان کرده است؛ ازاین‌رو، شناخت عمیق‌تر مؤلفه‌های مؤثر بر گرایش‌های واگرایانه در شهرستان اردبیل و تحلیل نقش موقعیت مرزی در تقویت این گرایش‌ها می‌تواند گامی مؤثر در جهت اصلاح سیاست‌گذاری‌ها و تقویت انسجام ملی باشد. پژوهش حاضر با هدف تحلیل

پیوند میان مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی، فرهنگی و اجتماعی با احساس واگرایی در شهرستان اردبیل، تلاش دارد پاسخی علمی به این پرسش ارائه دهد که موقعیت مرزی چگونه می‌تواند بر شکل‌گیری یا تشدید جریان‌های واگرایانه در ایران تأثیرگذار باشد.

پیشینه پژوهش

عبدی و مقصودی (۱۳۹۲) در مقاله‌ی «همگرایی در آذربایجان» معتقدند که با توجه به پیوندهای تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آذربایجان با سایر مناطق کشور، همگرایی آن بسیار بالا است. باین‌حال، چندی است که تحت‌تأثیر اوضاع داخلی و خارجی، نیروهای گریز از مرکز هم فعال شده‌اند. هرچند این نیروها جدیدند، چالش‌هایی برای کشور ایجاد کرده‌اند؛ بنابراین، باید تلاش کرد این نیروها را به‌تدریج حذف کرد. قنبری برزبان و همکاران (۱۳۹۱) نیز در تحقیق خود به این نتیجه رسیده‌اند که احساس محرومیت از فرصت‌های برابر اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی و امکانات ملی و همچنین، گسترش ارزش‌های جهانی در میان اعراب خوزستان باعث افزایش گرایش به هویت قومی و تضعیف هویت ملی شده است.

حمیدرضا محمدی و احمد غم‌پرور (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «تبیین جستار امنیت در یک سازه ناهمگن قومی در منطقه جغرافیایی غرب و شمال غرب ایران» به این نتیجه رسیده‌اند که سیاست‌ها در یک نظام، به‌ویژه اگر سازه ناهمگن باشد، در ابعاد مختلف جغرافیایی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و غیره چشم‌اندازهای متفاوتی را خلق می‌کند؛ به‌گونه‌ای که سیاست‌هایی که عدالت‌محورند اسباب همگرایی و یکپارچگی و امنیت را موجب شده و برعکس، سیاست‌هایی تبعیض‌آمیز دارند اسباب واگرایی و بی‌ثباتی را فراهم خواهند آورد. بالطبع، عوامل خارجی نیز در حاشیه مرزها در انتظار فرصت مناسب بوده تا بهره‌برداری خود را از آن به‌عمل آورند.

گپتا (۲۰۱۲) در مطالعه‌ای با عنوان «مرزها و هویت: سیاست‌های قلمرو و ملت‌سازی» به بررسی تأثیر مرزهای سیاسی بر هویت قومی و احساسات مردم در مناطق مرزی پرداخته است. وی نتیجه گرفته است که مناطق مرزی به دلیل فاصله از مراکز قدرت و منابع اقتصادی، بیشتر با مشکلاتی چون نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی مواجه هستند که این امر می‌تواند احساس محرومیت و بی‌توجهی نسبت به دولت مرکزی را در ساکنان این مناطق تقویت کند. این عوامل می‌توانند به تشدید احساس واگرایی و تمایلات جدایی‌طلبانه در این جوامع منجر شوند.

کوزر (۲۰۱۰) در مقاله‌ای با عنوان «مهاجرت بین‌المللی و دینامیک مرزها» به تأثیر مرزهای ملی بر هویت و تعلق در مناطق مرزی پرداخته است. وی بیان می‌کند که مرزها به‌طور مستقیم بر هویت افراد و گروه‌ها تأثیر می‌گذارند و می‌توانند موجب تقویت احساس بیگانگی و واگرایی در جوامع مرزی شوند؛ به‌ویژه زمانی که گروه‌های قومی و زبانی در این مناطق احساس کنند که دولت مرکزی قادر به نمایندگی کامل هویت‌های آنها نیست.

ولیامی (۲۰۱۵) در تحقیقی با عنوان «سیاست‌های مرزها و جداسازی» نشان می‌دهد که مناطق مرزی، به‌ویژه از جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی، معمولاً در مقایسه با دیگر مناطق کشور در وضعیت ضعیف‌تری قرار دارند. این نابرابری‌ها می‌تواند باعث ایجاد احساس تبعیض و محرومیت در ساکنان مناطق مرزی شود و در نتیجه، تمایلات واگرایانه و جدایی‌طلبانه را تقویت کند.

کورنل (۲۰۰۲) در پژوهشی با عنوان «خودمختاری و منازعه: قوم‌گرایی سرزمینی و جدایی‌طلبی در قفقاز جنوبی» به بررسی عوامل مؤثر بر گرایش‌های واگرایانه در مناطق مرزی قومیتی پرداخت. او در مطالعه موردی خود در کشور گرجستان نشان می‌دهد که نزدیکی جغرافیایی با کشورهای هم‌قوم و دخالت‌های فرهنگی و رسانه‌ای آن کشورها می‌تواند به تشدید احساس تمایز قومی و در نتیجه، تقویت گرایش‌های واگرایانه منجر شود. این یافته‌ها به‌طور غیرمستقیم برای تحلیل وضعیت استان اردبیل نیز قابل استفاده‌اند؛ چراکه در این منطقه نیز اشتراکات قومی و زبانی با جمهوری آذربایجان وجود دارد.

مونیکا دافی تافت (۲۰۰۳) در کتاب *جغرافیای خشونت قومی* به نقش موقعیت مرزی و ساختارهای هویتی در تشدید منازعات قومی پرداخته است. وی با تحلیل نمونه‌های گوناگون از درگیری‌های قومی، نتیجه می‌گیرد که مناطق مرزی دارای اقلیت‌های قومی و زبانی متمایز، به‌ویژه در هم‌جواری با کشورهای هم‌قوم، مستعدترین مناطق برای بروز گرایش‌های جدایی‌طلبانه هستند. به باور تافت، زمانی که دولت‌های همسایه با ابزارهایی نظیر تبلیغات رسانه‌ای، آموزش زبان یا مداخلات سیاسی و امنیتی در این مناطق نقش‌آفرینی کنند، زمینه برای واگرایی قومی به‌طور قابل‌توجهی افزایش می‌یابد.

نوآوری اصلی این پژوهش در پرداختن هم‌زمان به ابعاد فضایی، سیاسی و اجتماعی واگرایی قومی در یک منطقه مرزی خاص (استان اردبیل) با استفاده از روش تلفیقی تحلیل‌های مکانی (GIS) و شاخص‌های ادراکی حاصل از پرسشنامه است. درحالی‌که در بیشتر پژوهش‌های پیشین، به واگرایی قومی از منظر سیاسی یا تاریخی پرداخته شده است، این مطالعه تلاش کرده تا با رویکردی چندبعدی، تأثیر موقعیت مرزی، شکاف‌های

هویتی و نقش سیاست‌های تبلیغاتی و امنیتی کشورهای همسایه (آذربایجان و ترکیه) را در ایجاد یا تقویت گرایش‌های واگرایانه تحلیل کند. تمرکز بر استان اردبیل به‌عنوان منطقه‌ای کمتر مطالعه‌شده در این زمینه و بهره‌گیری از ابزارهای فضایی برای ترسیم نقشه واگرایی در سطح شهرستانی، از دیگر جنبه‌های بدیع این پژوهش به‌شمار می‌رود.

مبانی و چهارچوب نظری

در جهان معاصر، تعریف کلاسیک از امنیت دیگر پاسخگوی پیچیدگی‌های ژئوپلیتیکی و تنوع اجتماعی نیست؛ به‌ویژه در نواحی مرزی که با چالش‌های قومی و مذهبی روبه‌رو هستند. در این شرایط، امنیت تنها به معنای فقدان تهدید نظامی نیست، بلکه احساس امنیت و انسجام اجتماعی نیز از اهمیت زیادی برخوردار است (ندیری، ۱۳۸۹: ۲۴؛ مؤمنی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۷). در این مناطق، دولت‌ها در تلاش‌اند از طریق افزایش مشارکت و تقویت احساس تعلق به کشور، مانع از نفوذ اندیشه‌های تجزیه‌طلبانه شوند. قوم‌گرایی، که بر اشتراکات فرهنگی، زبانی یا دینی میان گروه‌های انسانی تأکید دارد، می‌تواند در صورت احساس تبعیض، به واگرایی منجر شود (دوران و محسنی، ۱۳۸۳: ۱۴۴-۸۳؛ مختارزاده، ۱۳۸۳: ۲۲). این پدیده به‌ویژه در دوره پس از جنگ سرد و در کشورهای دارای تنوع قومی بیشتر نمود یافته است. در مقابل، همگرایی زمانی شکل می‌گیرد که میان اجزای ملت، حکومت و سرزمین انسجام و احساس تعلق وجود داشته باشد (علیپور، ۱۳۹۰؛ گلوردی، ۱۳۹۱: ۷۴). نظریه‌پردازانی مانند ژان گاتمن و هارتشورن همگرایی را حاصل عوامل معنوی و مادی دانسته‌اند (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۲۷۲). واگرایی، به‌عنوان ضد همگرایی، زمانی بروز می‌کند که اقوام، خود را جدا از کلیت ملت احساس کرده و گرایش به سرزمین قومی یا کشورهای هم‌فرهنگ داشته باشند (حافظ‌نیا و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱). این نیروهای واگرا چنانچه بدون کنترل رها شوند، می‌توانند یکپارچگی ملی را تهدید کنند (مویر، ۲۰۰۰؛ حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۱). در مرزهایی که یک قوم در دو سوی آن سکونت دارد، احساس همبستگی قومی می‌تواند محرک تحرکات خودمختاری‌طلبانه باشد؛ به‌ویژه در شرایط ضعف دولت مرکزی، احتمال بروز شورش و تجزیه‌طلبی افزایش می‌یابد (شیخاوندی، ۱۳۶۹: ۲۲۰).

چهارچوب نظری این پژوهش مبتنی بر درک چندبعدی از نقش موقعیت جغرافیایی مناطق مرزی در شکل‌گیری یا تشدید گرایش‌های واگرایانه در جوامع متنوع است. مرزها در نگاه سنتی به‌عنوان خطوطی برای تفکیک سرزمین‌ها شناخته می‌شدند؛ اما در

رویکردهای نوین جغرافیای سیاسی، مرزها به مثابه فضاهایی معنادار و پویا مطرح‌اند؛ فضاهایی که واجد بار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بوده و می‌توانند هم‌زمان، منبع همبستگی یا بستری برای شکاف و واگرایی باشند (پرسکات، ۲۰۱۵: ۷). مرز به عنوان ناحیه‌ای بینایی، در معرض کنش متقابل میان فرهنگ‌ها و هویت‌های فراملی قرار دارد و همین ویژگی، آن را به محیطی حساس و مستعد برای شکل‌گیری تنش‌های هویتی و نارضایتی‌های سیاسی بدل می‌کند. در این زمینه، نظریه «نیروهای همگرا و واگرا» از ریچارد هارتشورن، چهارچوبی کلان برای تحلیل پویایی‌های انسجام و واگرایی در ساختارهای دولتی فراهم می‌سازد. به باور او، دولت‌ها تحت‌تأثیر دو نوع نیروی متضاد قرار دارند: نیروهای همگرا که انسجام و وحدت سرزمینی را تقویت می‌کنند و نیروهای واگرا که انسجام ملی را تضعیف کرده و گسست‌های هویتی و سرزمینی را برجسته می‌سازند (هارتشورن، ۱۹۵۰: ۹۵).

در مناطق مرزی که اشتراکات زبانی، مذهبی یا فرهنگی با آن‌سوی مرز وجود دارد، این نیروهای واگرا بیشتر فعال می‌شوند؛ به‌ویژه اگر با احساس تبعیض یا بی‌عدالتی نیز همراه باشند، می‌توانند به شکل‌گیری نگرش‌های واگرایانه منجر شوند. در پیوند با این بحث، نظریه مرکز - پیرامون نیز قابل طرح است. این نظریه بر ساختار نامتوازن قدرت و توسعه میان مناطق مرکزی و مرزی تأکید دارد. از منظر فریدمن، مناطق مرکزی محل تمرکز قدرت، سرمایه و تصمیم‌گیری‌اند؛ در حالی که مناطق پیرامونی (از جمله نواحی مرزی) از دسترسی کامل به منابع، فرصت‌ها و توجه سیاسی محروم‌اند (فریدمن، ۱۹۶۶: ۲۲۱). این وضعیت می‌تواند در ساکنان مناطق مرزی نوعی احساس طردشدگی و به حاشیه رانده‌شدن ایجاد کند. این احساس، صرفاً ریشه در واقعیت‌های عینی ندارد، بلکه به‌طور مهمی با ادراک ذهنی مردم از عدالت و شایستگی توزیع منابع نیز گره خورده است. در این زمینه، نظریه احساس محرومیت نسبی اهمیت می‌یابد. تد رابرت گور بر این نکته تأکید دارد که محرومیت مطلق لزوماً به نارضایتی نمی‌انجامد، بلکه آنچه زمینه‌ساز نارضایتی اجتماعی و حتی رفتارهای واگرایانه می‌شود، احساس نابرابری و مقایسه‌ی ذهنی افراد با دیگر گروه‌ها یا مناطق است (گور، ۱۹۷۰: ۹۹). در مناطق مرزی، چنین احساس محرومیتی ممکن است ناشی از مقایسه با مناطق مرکزی کشور یا حتی با مناطق همجوار در آن‌سوی مرز باشد؛ به‌ویژه زمانی که اشتراکات فرهنگی و زبانی این مقایسه را تسهیل کند. هم‌زمان، نظریه ساختاری فضا که توسط پیتز هاگت و رابرت ساک توسعه یافته است، بر این اصل تأکید دارد که فضا فقط بستر منفعل کنش انسانی نیست، بلکه به مثابه عامل شکل‌دهنده به ادراک و رفتار انسانی نیز

عمل می‌کند. از منظر هاگت، فاصله جغرافیایی از مرکز، کیفیت زیرساخت‌ها، میزان تعاملات فرامرزی و دسترسی به خدمات دولتی می‌تواند بر احساس تعلق، مشارکت سیاسی و اعتماد به نهادها اثرگذار باشد (هاگت، ۲۰۰۱: ۳۸۲). در این چهارچوب، مرزها تنها نقاط انتهایی سرزمینی نیستند، بلکه می‌توانند فضاهایی ذهنی تلقی شوند که در آن احساس «پیرامون‌بودگی» و حتی «گسست از مرکز» شکل می‌گیرد. در امتداد این مباحث، بحث هویت قومی و تأثیر آن بر انسجام ملی نیز مطرح می‌شود. نظریه‌پردازانی چون آنتونی اسمیت و بندیکت اندرسون بر این نکته تأکید دارند که هویت ملی یک ساختار اجتماعی - تاریخی است که نیازمند بازتولید مداوم از طریق آموزش، رسانه و نهادهای فرهنگی است. در جوامعی که اقلیت‌های قومی دارای هویت زبانی، دینی یا تاریخی متفاوت هستند، در صورت نادیده گرفتن این تفاوت‌ها توسط ساختار سیاسی، امکان شکل‌گیری گفتمان‌های هویتی رقیب با هویت ملی افزایش می‌یابد (اسمیت، ۱۹۹۱: ۴۶؛ اندرسون، ۱۹۸۳: ۸۸)؛ به‌ویژه در مناطقی که این اقلیت‌ها با جمعیت آن‌سوی مرز اشتراک فرهنگی دارند، تمایل به تمایز هویتی و گاه بازتعریف تعلق ملی تشدید می‌شود. شهرستان اردبیل، با قرار گرفتن در نوار مرزی شمال غربی ایران و برخورداری از اشتراکات زبانی، قومی و مذهبی با جمهوری آذربایجان، بستری مناسب برای بررسی این سازوکارها فراهم می‌سازد. همجواری فرهنگی، سابقه تعاملات تاریخی، دخالت خارجی و هم‌زمان سطح توسعه‌یافتگی متفاوت نسبت به مناطق مرکزی کشور، این منطقه را در معرض تأثیر هم‌زمان نیروهای واگرا و احساس محرومیت نسبی قرار داده است.

نمودار شماره ۱: عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری واگرایی در استان اردبیل (مدل از وحید خشنا، ۱۴۰۳)

با توجه به مدل مفهومی طراحی شده، می‌توان نتیجه گرفت که موقعیت جغرافیایی مرزها در نظام‌های سیاسی متنوع نه تنها یک متغیر جغرافیایی صرف، بلکه عاملی تأثیرگذار بر شکل‌گیری نگرش‌ها و هویت‌های سیاسی - فرهنگی در مناطق پیرامونی است.

مجاورت فرهنگی با کشورهای همسایه، اشتراکات زبانی و مذهبی، دخالت خارجی، رسانه و احساس محرومیت نسبی، مجموعه‌ای از شرایط ساختاری را به وجود می‌آورند که در صورت فقدان سیاست‌های همگرایانه از سوی دولت، می‌توانند به بروز نیروهای واگرا منجر شوند. در چهارچوب نظری مورد استفاده، نظریه‌های کلاسیکی همچون نظریه نیروهای واگرای هارتشورن، محرومیت نسبی گور، درک فضایی هاگت و نظریه مرکز - پیرامون فریدمن به خوبی تبیین می‌کنند که چگونه عوامل مکانی، اجتماعی و ذهنی به طور هم‌افزا حس بیگانگی، بی‌اعتمادی به مرکز و تمایل به تمایز هویتی را تقویت می‌کنند. همچنین، مفهوم «جماعت‌های تصویری» از نظر بندیکت اندرسون نشان می‌دهد که شکل‌گیری احساس تعلق ملی در مناطق مرزی، فرایندی پیچیده و شکننده است که تحت تأثیر تجربه‌های روزمره زیسته در حاشیه، ممکن است دچار چالش شود؛ بنابراین، چهارچوب نظری تحقیق حاکی از آن است که «موقعیت مرزی» تنها یک پدیده جغرافیایی نیست، بلکه دارای پیامدهای اجتماعی - سیاسی گسترده‌ای است که می‌تواند وحدت ملی را تحت تأثیر قرار داده و مستعد بروز گرایش‌های واگرایانه باشد؛ گرایش‌هایی که در صورت نادیده گرفتن، می‌توانند انسجام سرزمینی را تهدید کنند.

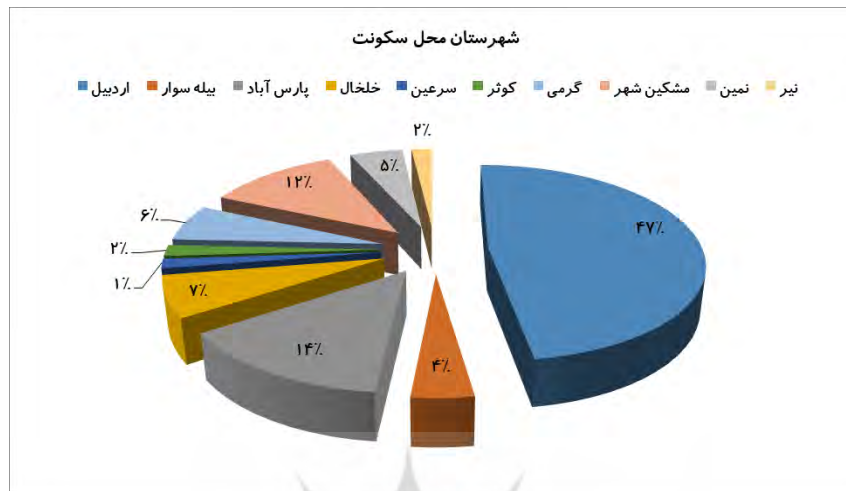
روش تحقیق (نوع تحقیق - روش تجزیه تحلیل - جامعه آماری)

پژوهش حاضر به لحاظ روش پرسشنامه محقق ساخته و به لحاظ هدف، کاربردی است که هدف آن پاسخ به پرسش رابطه دوری از مرکز (موقعیت مرزی) و واگرایی است. منطقه مورد پژوهش در این تحقیق استان اردبیل در شمال غربی ایران است. طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ اردبیل دارای جمعیت کل ۱٬۲۷۰٬۴۲۰ نفر با مساحت ۱۷٬۹۵۳ کیلومترمربع و به تعداد ۱۲ شهرستان است و بر مبنای درصد جمعیت کل استان اردبیل، تعداد نمونه‌ها با کمک فرمول کوکران ۳۸۴ نفر در نظر گرفته شده و با احتمال خطای ۵ درصد انتخاب شدند که به صورت تصادفی توزیع شده است. پرسشنامه از دو بخش شامل بخش اول، سؤالات جمعیت‌شناختی (مانند سن، جنس، تحصیلات، محل سکونت) و بخش دوم، سؤالات بسته با مقیاس لیکرت پنج‌درجه‌ای (از «کاملاً مخالفم» تا «کاملاً موافقم») جهت سنجش مؤلفه‌های مرتبط با احساس تعلق، عدالت اجتماعی و اعتماد سیاسی تشکیل شده است.

همچنین، برای مطالعه تفصیلی‌تر از روش پیمایشی استفاده خواهد شد. از ابزار جمع‌آوری اطلاعات داده‌ها و اطلاعات نیز می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- ۱- مطالعات کتابخانه‌ای (اسناد، تصاویر ماهواره‌ای و اینترنت): شامل فیش‌برداری از کتاب‌ها و مقالات دانشگاهی و سازمان‌های مرتبط با موضوع پایانامه، گردآوری داده‌های آماری و داده‌های توصیفی و گرافیکی سال ۱۳۹۵ از مرکز آمار ایران است.
- ۲- مطالعات میدانی: شامل پرسشنامه محقق‌ساخته و برداشت اطلاعات موردنیاز عناصر مورد استفاده است که در پژوهش جهت پیشبرد اهداف و پاسخ‌دهی به سؤال‌های پژوهش از نرم‌افزارهای آماری و Arc GIS بهره برده می‌شود. همچنین، جهت تحلیل اطلاعات پرسشنامه‌ها از نرم‌افزار SPSS استفاده خواهد شد. با توجه به اینکه جامعه آماری ما جمعیتی بالغ بر ۱,۲۷۰,۴۲۰ نفر براساس آخرین سرشماری دارد و با توجه به فرمول کوکران ۳۸۴ نمونه در نظر گرفتیم که به تناسب نیاز و توان موضوع مقاله، نمونه‌ها در سطح شهرستان‌های اردبیل متفاوت بوده است که بیشترین میزان آن در شهرستان اردبیل با ۴۷/۴ و کمترین آن در سرعین با ۱/۶ درصد بوده است. نمودار شماره ۲ شهرستان محل سکونت پاسخگویان را نشان می‌دهد.
- همچنین، در این پژوهش جهت تحلیل فضایی شاخص‌های واگرایی در سطح شهرستان‌های مورد مطالعه از سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS) استفاده شده است. داده‌های ورودی شامل ۲۴ شاخص در حوزه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و امنیتی بوده که از طریق پرسشنامه گردآوری شده‌اند. داده‌ها دارای ساختار طبقه‌بندی شده بوده و در هر شهرستان به یکی از سطوح بسیار پایین، پایین، متوسط، زیاد، خیلی زیاد دسته‌بندی شده‌اند.
- برای اعتبار محتوایی (روایی صوری و محتوایی)، پرسشنامه در اختیار پنج نفر از اساتید دانشگاهی متخصص در حوزه جغرافیای سیاسی و جامعه‌شناسی سیاسی قرار گرفت و با دریافت نظرات اصلاحی، نسخه نهایی تدوین شد.
- جهت پایایی ابزار، آزمون آلفای کرونباخ بر روی یک مطالعه مقدماتی با ۳۰ پاسخگو اجرا شد که ضریب آلفای به دست آمده برای کل پرسشنامه ۰/۸۴ بود که نشان‌دهنده پایایی قابل قبول ابزار است.

نمودار شماره ۲: شهرستان محل سکونت

یافته‌های تحقیق

۱- رتبه‌بندی شاخص‌های حس واگرایی با توجه به نزدیکی به مرز براساس مدل تصمیم‌گیری تاپسیس به تفکیک در شهرستان‌های اردبیل

در این بخش از یافته‌ها جهت رتبه‌بندی شاخص‌های حس واگرایی به تفکیک شهرستان‌های اردبیل بر به‌کارگیری مدل‌های تصمیم‌گیری نیاز است. در این پژوهش، جهت رتبه‌بندی از مدل تاپسیس استفاده شده است. بدین ترتیب، مرحله اول، تشکیل ماتریس تصمیم‌گیری و نرمالایز کردن متغیرهای کمی و کیفی است. تمامی متغیرهای تحقیق کیفی و مستخرج از پرسشنامه محقق ساخته است. متغیرهای کیفی نیز براساس مشاهدات و بررسی‌ها به صورت طیف لیکرت است؛ به عبارت دیگر، عدد ۱ به معنای عدم مطلوب و ۵ به معنای مطلوبیت کامل است. در این ماتریس متغیرها به‌طور کلی شامل تقویت زبان و فرهنگ قومی، حل محرومیت و مشکلات محل زندگی، بی‌توجهی دولتمردان، مقایسه خود با دیگر هم‌زبانان کشورهای مجاور از نظر دسترسی به خدمات، مسئولیت کشوری هم‌زبانان من، بی‌احترامی به فرهنگ و زبان من، عضویت در شبکه‌های اجتماعی قومی و ملی، اعتقاد و پایبندی به رسوم قومی در عصر جدید، ازدواج با غیرهم‌زبان، ایرانی بودن، مایه افتخار بزرگان ادبی ملی (فردوسی، حافظ و مولوی)، دوست داشتن زبان فارسی به عنوان زبان رسمی کشور، حس وطن‌گرایی و افتخار به تاریخ و تمدن ایران، خوشحالی نسبت به افتخارات جهانی ایرانیان، حضور در

تشکل‌های مختلف ایرانی، مهاجرت به ترکیه، ناراحتی نسبت به مناطق کم‌برخوردار سیستان و بلوچستان، رأی به رئیس‌جمهور هم‌زبان و توجه یک اندازه به تمامی مردم ایران است. از این به بعد در جداول به صورت اختصار، معیارها با حروف انگلیسی V1 تا V24 نمایش داده خواهد شد. جدول شماره ۱ ماتریس تصمیم شاخص‌های حس واگرایی به تفکیک شهرستان اردبیل را نمایش می‌دهد. در مرحله بعد نیز در جدول شماره ۲، به تعیین بردارها و وزن متغیرها پرداخته می‌شود. در این مرحله نیز ماتریس بی‌بعد شده در وزن حاصل که طبق نظرات کارشناسی تعیین اهمیت شده‌اند، ضرب می‌گردند. مقدار شاخص سازگاری (CI) از تفریق نسبت توافق بر تعداد معیارها تقسیم بر تفریق تعداد معیارها بر عدد ۱ حاصل می‌شود که مقدار سازگاری برای این تحقیق برابر با $0/002$ و کمتر از $0/1$ است که نشانگر عدم تصادفی بودن وزن‌ها است. در میان متغیرها، تعداد بی‌توجهی دولتمردان، دسترسی به خدمات، حل مشکلات و محرومیت زندگی، مقایسه خود با دیگر هم‌زبانان کشورهای مجاور از نظر دسترسی به خدمات، مهاجرت به ترکیه و حس وطن‌گرایی و افتخار به تاریخ و تمدن ایران، نیز به ترتیب با وزن‌های $0/09$ ، $0/07$ ، $0/06$ ، $0/05$ و $0/04$ بیشترین تأثیر را به خود اختصاص داده‌اند. جدول شماره ۳ وزن متغیرهای مؤثر در سنجش شاخص‌های حس واگرایی به تفکیک شهرستان اردبیل را نمایش می‌دهد. در مرحله بعد نیز متغیرها نسبت به نقطه ایدئال مثبت و منفی سنجیده می‌شوند. ابتدا عدد ماکزیمم و مینیمم هر یک از معیارها را استخراج کرده و نسبت به آن‌ها ایدئال‌ها سنجیده می‌شود. به عبارت دیگر، عدد ماکزیمم همان نقطه ایدئال مثبت و عدد مینیمم همان نقطه ایدئال منفی ماتریس را تشکیل می‌دهند. جداول شماره ۴ و ۵ نیز فاصله متغیرها نسبت به نقطه ایدئال مثبت و منفی را نمایش می‌دهد. سپس فاصله متغیرها را نسبت به ایدئال سنجیده و در وزن متغیرها دوباره ضرب می‌کنیم. در نهایت، مقدار محاسبه شده در انتها رتبه هر یک از شهرستان‌ها براساس متغیرها را نمایش داده که نتایج در جدول شماره ۶ ارائه شده است. براساس منطق تاپسیس، هرچقدر عدد به سمت یک گرایش داشته باشد، میزان حس واگرایی کمتر و هرچقدر به سمت صفر گرایش داشته، این میزان بیشتر خواهد بود. از نظر شاخص‌های حس واگرایی شهرستان اردبیل با عدد $0/653$ کمترین میزان حس واگرایی و مشکین‌شهر با $0/092$ بیشترین حس واگرایی را کسب کرده‌اند. سایر شهرستان‌ها مانند سرعین و نیر سطح متوسطی از این میزان را داشته‌اند.

جدول شماره ۱: ماتریس تصمیم شاخص‌های حس واگرایی به تفکیک شهرستان اردبیل

شهرستان	اردبیل	بيله سوار	پارس آباد	خلخال	سرعین	کوثر	گرمی	مشکین شهر	نمین	نیر
V1	4	1	1	3	1	3	2	1	1	1
V2	3	1	2	3	2	1	2	1	1	1
V3	3	1	1	3	1	2	2	1	2	1
V4	3	1	2	2	1	2	3	1	1	1
V5	2	1	1	1	1	2	1	1	1	1
V6	3	3	1	3	1	3	3	1	1	2
V7	4	2	2	2	1	1	2	1	1	1
V8	3	2	1	2	1	3	3	2	1	1
V9	4	1	1	2	2	2	2	1	3	1
V10	5	1	2	2	2	2	3	1	3	1
V11	3	1	2	3	2	2	2	1	2	2
V12	5	1	2	3	4	3	4	1	5	4
V13	3	2	2	3	2	4	3	2	4	3
V14	4	1	2	3	3	4	3	2	4	3
V15	3	3	1	3	1	4	4	2	3	4
V16	2	3	1	4	1	4	3	3	3	4
V17	2	2	1	3	3	3	3	2	3	3
V18	1	1	2	2	4	2	2	1	2	1
V19	3	1	1	1	1	3	2	1	2	2
V20	3	1	1	2	4	3	4	1	2	2
V21	3	1	1	3	1	2	2	1	2	1
V22	3	1	1	2	1	2	3	1	1	1
V23	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
V24	3	1	1	3	1	1	3	1	1	2

(مأخذ: محاسبات در اکسل)

جدول شماره ۲: ماتریس پی‌بعد شده

شهرستان	اردبیل	بيله سوار	پارس آباد	خلخال	سرعین	کوثر	گرمی	مشکین شهر	نمین	نیر	Sum
V1	16	1	1	9	1	9	4	1	1	1	44
V2	9	1	4	9	4	1	4	1	1	1	35
V3	9	1	1	9	1	4	4	1	4	1	35
V4	9	1	4	4	1	4	9	1	1	1	35

16	1	1	1	1	4	1	1	1	1	4	V5
53	4	1	1	9	9	1	9	1	9	9	V6
37	1	1	1	4	1	1	4	4	4	16	V7
43	1	1	4	9	9	1	4	1	4	9	V8
45	1	9	1	4	4	4	4	1	1	16	V9
62	1	9	1	9	4	4	4	4	1	25	V10
44	4	4	1	4	4	4	9	4	1	9	V11
122	16	25	1	16	9	16	9	4	1	25	V12
84	9	16	4	9	16	4	9	4	4	9	V13
93	9	16	4	9	16	9	9	4	1	16	V14
90	16	9	4	16	16	1	9	1	9	9	V15
90	16	9	9	9	16	1	16	1	9	4	V16
67	9	9	4	9	9	9	9	1	4	4	V17
40	1	4	1	4	4	16	4	4	1	1	V18
35	4	4	1	4	9	1	1	1	1	9	V19
65	4	4	1	16	9	16	4	1	1	9	V20
35	1	4	1	4	4	1	9	1	1	9	V21
32	1	1	1	9	4	1	4	1	1	9	V22
13	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4	V23
37	4	1	1	9	1	1	9	1	1	9	V24

(مأخذ: محاسبات در اکسل)

جدول شماره ۳: ماتریس بی‌بعد شده

ضریب تأثیر	نیر	نمین	مشکین شهر	گرمی	کوثر	سرعین	خلخال	پارس آباد	یبله سوار	اردبیل	شهرستان
0.07	0.150756	0.150756	0.150756	0.603023	1.356801	0.150756	1.356801	0.150756	0.150756	2.412091	V1
0.07	0.16903	0.16903	0.16903	0.67612	0.16903	0.67612	1.52128	0.67612	0.16903	1.52128	V2
0.06	0.169031	0.676123	0.169031	0.676123	0.676123	0.169031	1.521278	0.169031	0.169031	1.521278	V3
0.04	0.16903	0.16903	0.16903	1.52128	0.67612	0.16903	0.67612	0.67612	0.16903	1.52128	V4
0.05	0.25	0.25	0.25	0.25	1	0.25	0.25	0.25	0.25	1	V5
0.02	0.549442	0.137361	0.137361	1.236245	1.236245	0.137361	1.236245	0.137361	1.236245	1.236245	V6
0.03	0.1644	0.1644	0.1644	0.6576	0.1644	0.1644	0.6576	0.6576	0.6576	2.6304	V7

0.01	0.1525	0.1525	0.61	1.3725	1.3725	0.1525	0.61	0.1525	0.61	1.3725	V8
0.07	0.1491	1.3416	0.1491	0.5963	0.5963	0.5963	0.5963	0.1491	0.1491	2.3851	V9
0.02	0.127	1.143	0.127	1.143	0.508	0.508	0.508	0.508	0.127	3.175	V10
0.06	0.603	0.603	0.1508	0.603	0.603	0.603	1.3568	0.603	0.1508	1.3568	V11
0.08	1.449	2.263	0.091	1.449	0.815	1.449	0.815	0.362	0.091	2.263	V12
0.03	0.982	1.7457	0.4364	0.982	1.7457	0.4364	0.982	0.4364	0.4364	0.982	V13
0.12	0.9333	1.6591	0.4148	0.9333	1.6591	0.9333	0.9333	0.4148	0.1037	1.6591	V14
0.05	1.687	0.949	0.422	1.687	1.687	0.105	0.949	0.105	0.949	0.949	V15
0.09	1.6865	0.9487	0.9487	0.9487	1.6865	0.1054	1.6865	0.1054	0.9487	0.4216	V16
0.01	1.0995	1.0995	0.4887	1.0995	1.0995	1.0995	1.0995	0.1222	0.4887	0.4887	V17
0.01	0.15811	0.63246	0.15811	0.63246	0.63246	2.52982	0.63246	0.63246	0.15811	0.15811	V18
0.04	0.676	0.676	0.169	0.676	1.521	0.169	0.169	0.169	0.169	1.521	V19
0.01	0.4961	0.4961	0.124	1.9846	1.1163	1.9846	0.4961	0.124	0.124	1.1163	V20
0.01	0.169031	0.676123	0.169031	0.676123	0.676123	0.169031	1.521278	0.169031	0.169031	1.521278	V21
0.02	0.176777	0.176777	0.176777	1.59099	0.707107	0.176777	0.707107	0.176777	0.176777	1.59099	V22
0.01	0.2773501	0.2773501	0.2773501	0.2773501	0.2773501	0.2773501	0.2773501	0.2773501	0.2773501	1.10940039	V23
0.01	0.657596	0.164399	0.164399	1.479591	0.164399	0.164399	1.479591	0.164399	0.164399	1.479591	V24

(مأخذ: محاسبات در اکسل)

جدول شماره ۴: ماکزیمم ایدئال مثبت و مینیمم ایدئال منفی

تهران	اردبیل	تیله سوار	پارس آباد	خلخال	سرعین	چونیز	مری	نظر ماسکین	نقین	نق	Max (حداکثرها)	Min (حداقلها)
V1	0.176868	0.011054	0.011054	0.099488	0.011054	0.099488	0.044217	0.011054	0.011054	0.011054	0.176868	0.011054
V2	0.11407	0.01267	0.0507	0.11407	0.0507	0.01267	0.0507	0.01267	0.01267	0.01267	0.11407	0.01267
V3	0.088795	0.009866	0.009866	0.088795	0.009866	0.039464	0.039464	0.009866	0.039464	0.009866	0.088795	0.009866
V4	0.06578	0.00731	0.02923	0.02923	0.00731	0.02923	0.06578	0.00731	0.00731	0.00731	0.06578	0.00731
V5	0.05041	0.0126	0.0126	0.0126	0.0126	0.05041	0.0126	0.0126	0.0126	0.0126	0.05041	0.0126
V6	0.018904	0.018904	0.0021	0.018904	0.0021	0.018904	0.018904	0.0021	0.0021	0.008402	0.018904	0.0021
V7	0.0694	0.0173	0.0173	0.0173	0.0043	0.0043	0.0173	0.0043	0.0043	0.0043	0.0694	0.0043
V8	0.0175	0.0078	0.0019	0.0078	0.0019	0.0175	0.0175	0.0078	0.0019	0.0019	0.0175	0.0019
V9	0.1675	0.0105	0.0105	0.0419	0.0419	0.0419	0.0419	0.0105	0.0942	0.0105	0.1675	0.0105

0.0022	0.0543	0.0022	0.0196	0.0022	0.0196	0.0087	0.0087	0.0087	0.0087	0.0022	0.0543	V10
0.0094	0.0845	0.0376	0.0376	0.0094	0.0376	0.0376	0.0376	0.0845	0.0376	0.0094	0.0845	V11
0.008	0.19	0.121	0.19	0.008	0.121	0.068	0.121	0.068	0.03	0.008	0.19	V12
0.0147	0.0589	0.0331	0.0589	0.0147	0.0331	0.0589	0.0147	0.0331	0.0147	0.0147	0.0331	V13
0.012	0.1917	0.1079	0.1917	0.0479	0.1079	0.1917	0.1079	0.1079	0.0479	0.012	0.1917	V14
0.006	0.089	0.089	0.05	0.022	0.089	0.089	0.006	0.05	0.006	0.05	0.05	V15
0.0095	0.1518	0.1518	0.0854	0.0854	0.0854	0.1518	0.0095	0.1518	0.0095	0.0854	0.0379	V16
0.0012	0.011	0.011	0.011	0.0049	0.011	0.011	0.011	0.011	0.0012	0.0049	0.0049	V17
0.00158	0.0253	0.00158	0.00632	0.00158	0.00632	0.00632	0.0253	0.00632	0.00632	0.00158	0.00158	V18
0.007	0.061	0.027	0.027	0.007	0.027	0.061	0.007	0.007	0.007	0.007	0.061	V19
0.0012	0.0198	0.005	0.005	0.0012	0.0198	0.0112	0.0198	0.005	0.0012	0.0012	0.0112	V20
0.00169	0.015213	0.00169	0.006761	0.00169	0.006761	0.006761	0.00169	0.015213	0.00169	0.00169	0.015213	V21
0.003536	0.03182	0.003536	0.003536	0.003536	0.03182	0.014142	0.003536	0.014142	0.003536	0.003536	0.03182	V22
0.0027735	0.011094	0.0027735	0.0027735	0.0027735	0.0027735	0.0027735	0.0027735	0.0027735	0.0027735	0.0027735	0.011094	V23
0.001644	0.014796	0.006576	0.001644	0.001644	0.014796	0.001644	0.001644	0.014796	0.001644	0.001644	0.014796	V24

جدول شماره ۵: فاصله از ایدئال مثبت

شهرستان	اردبیل	بيله‌سوار	پارس آباد	خلخال	سرعین	کوثر	گرمی	مسکین شهر	نمین	نیر
V1	0	0.0275	0.0275	0.006	0.0275	0.006	0.0176	0.0275	0.0275	0.0275
V2	0	0.0103	0.004	0	0.004	0.0103	0.004	0.0103	0.0103	0.0103
V3	0	0.0062	0.0062	0	0.0062	0.0024	0.0024	0.0062	0.0024	0.0062
V4	0	0.0034	0.0013	0.0013	0.0034	0.0013	0	0.0034	0.0034	0.0034
V5	0	0.0014	0.0014	0.0014	0.0014	0	0.0014	0.0014	0.0014	0.0014
V6	0	0	0.0003	0	0.0003	0	0	0.0003	0.0003	0.0001
V7	0	0.0027	0.0027	0.0027	0.0042	0.0042	0.0027	0.0042	0.0042	0.0042
V8	0	0.0001	0.0002	0.0001	0.0002	0	0	0.0001	0.0002	0.0002
V9	0	0.0246	0.0246	0.0158	0.0158	0.0158	0.0158	0.0246	0.0054	0.0246
V10	0	0.0027	0.0021	0.0021	0.0021	0.0021	0.0012	0.0027	0.0012	0.0027
V11	0	0.0056	0.0022	0	0.0022	0.0022	0.0022	0.0056	0.0022	0.0022
V12	0	0.0332	0.0254	0.0147	0.0047	0.0147	0.0047	0.0332	0	0.0047
V13	0.0007	0.0019	0.0019	0.0007	0.0019	0	0.0007	0.0019	0	0.0007

سال بیست و هشتم، شماره ۳، ۱۴۰۴

0.007	0	0.0207	0.007	0	0.007	0.007	0.0207	0.0323	0	V14
0	0.0015	0.0044	0	0	0.0069	0.0015	0.0069	0.0015	0.0015	V15
0	0.0044	0.0044	0.0044	0	0.0203	0	0.0203	0.0044	0.013	V16
0	0	0	0	0	0	0	0.0001	0	0	V17
0.0006	0.0004	0.0006	0.0004	0.0004	0	0.0004	0.0004	0.0006	0.0006	V18
0.0011	0.0011	0.0029	0.0011	0	0.0029	0.0029	0.0029	0.0029	0	V19
0.0002	0.0002	0.0003	0	0.0001	0	0.0002	0.0003	0.0003	0.0001	V20
0.0002	0.0001	0.0002	0.0001	0.0001	0.0002	0	0.0002	0.0002	0	V21
0.0008	0.0008	0.0008	0	0.0003	0.0008	0.0003	0.0008	0.0008	0	V22
0.0001	0.0001	0.0001	0.0001	0.0001	0.0001	0.0001	0.0001	0.0001	0	V23
0.0001	0.0002	0.0002	0	0.0002	0.0002	0	0.0002	0.0002	0	V24

(مأخذ: محاسبات در اکسل)

جدول شماره ۶: فاصله از ایدئال مثبت

Smax	SUM	شهرستان
0.1257	0.0158	اردبیل
0.4039	0.1631	بيله سوار
0.3909	0.1528	پارس آباد
0.2392	0.0572	خلخال
0.3352	0.1124	سرعین
0.2452	0.0601	کوثر
0.2565	0.0658	گرمی
0.3952	0.1562	مشکین شهر
0.2595	0.0673	نمین
0.3137	0.0984	نیر

(مأخذ: محاسبات در اکسل)

جدول شماره ۷: فاصله از ایدئال منفی

نیر	نمین	مشکین شهر	گرمی	کوثر	سرعین	خلخال	پارس آباد	بيله سوار	اردبیل	شهرستان
0	0	0	0.0011	0.007821	0	0.007821	0	0	0.027494	V1
0	0	0	0.00145	0	0.00145	0.01028	0.00145	0	0.01028	V2
0	0.000876	0	0.000876	0.000876	0	0.00623	0	0	0.00623	V3
0	0	0	0.00342	0.00048	0	0.00048	0.00048	0	0.00342	V4
0	0	0	0	0.00143	0	0	0	0	0.00143	V5
3.97E-05	0	0	0.000282	0.000282	0	0.000282	0	0.000282	0.000282	V6

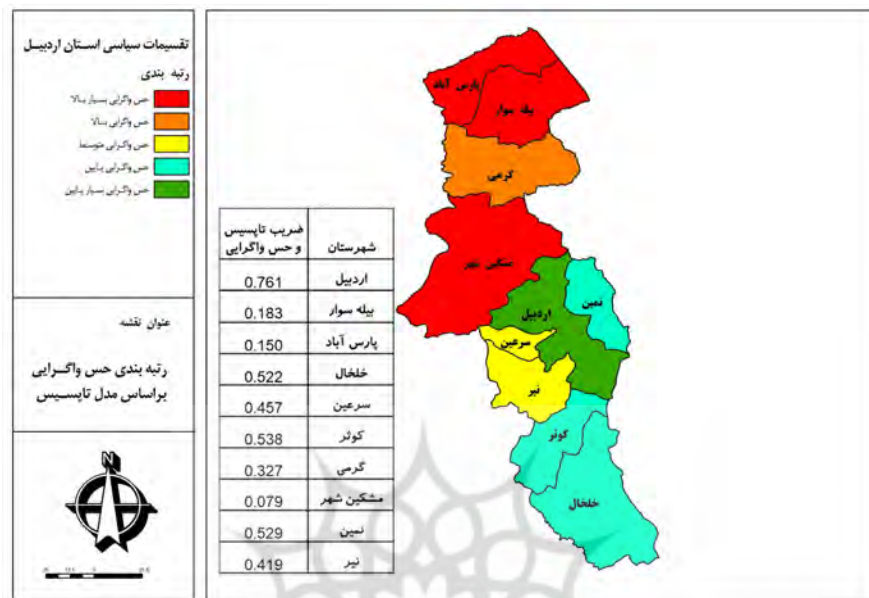
نقش موقعیت مرزی در تقویت جریان‌های واگرا...

0	0	0	0.0002	0	0	0.0002	0.0002	0.0002	0.0042	V7
0	0	3.00E-05	0.0002	0.0002	0	3.00E-05	0	3.00E-05	0.0002	V8
0	0.007	0	0.001	0.001	0.001	0.001	0	0	0.0246	V9
0	0.0003	0	0.0003	4.00E-05	4.00E-05	4.00E-05	4.00E-05	0	0.0027	V10
0.0008	0.0008	0	0.0008	0.0008	0.0008	0.0056	0.0008	0	0.0056	V11
0.013	0.033	0	0.013	0.004	0.013	0.004	5.00E-04	0	0.033	V12
0.0003	0.0019	0	0.0003	0.0019	0	0.0003	0	0	0.0003	V13
0.0092	0.0323	0.0013	0.0092	0.0323	0.0092	0.0092	0.0013	0	0.0323	V14
0.007	0.002	3.00E-04	0.007	0.007	0	0.002	0	0.002	0.002	V15
0.0203	0.0058	0.0058	0.0058	0.0203	0	0.0203	0	0.0058	0.0008	V16
1.00E-04	1.00E-04	1.00E-05	1.00E-04	1.00E-04	1.00E-04	1.00E-04	0	1.00E-05	1.00E-05	V17
0	2.30E-05	0	2.30E-05	2.30E-05	0.00056	2.30E-05	2.30E-05	0	0	V18
4.00E-04	4.00E-04	0	4.00E-04	0.003	0	0	0	0	0.003	V19
1.00E-05	1.00E-05	0	0.0003	1.00E-04	0.0003	1.00E-05	0	0	1.00E-04	V20
0	2.57E-05	0	2.57E-05	2.57E-05	0	0.000183	0	0	0.000183	V21
0	0	0	0.0008	0.000113	0	0.000113	0	0	0.0008	V22
0	0	0	0	0	0	0	0	0	6.92E-05	V23
2.43E-05	0	0	0.000173	0	0	0.000173	0	0	0.000173	V24

جدول شماره ۸: فاصله از ایستگاه منفی

Smin	SUM	شهرستان
0.399331	0.159465	اردبیل
0.090682	0.008223	بيله سوار
0.069031	0.004765	پارس آباد
0.26077	0.068001	خلخال
0.162529	0.026416	سرعین
0.285196	0.081337	کوثر
0.215956	0.046637	گرمی
0.085885	0.007376	مشکین شهر
0.291026	0.084696	نمین
0.225868	0.051016	نیر

شکل شماره ۱: نقشه GIS استان اردبیل به تفکیک شهرستان‌ها براساس میزان حس واگرایی

طبق داده‌ها، شهرستان اردبیل با ضریب تاپسیس و حس واگرایی ۰/۷۶۱ کمترین میزان حس واگرایی را به خود اختصاص داده است. در رتبه دوم شهرستان‌های کوثر، نمین و خلخال وجود دارد که به ترتیب ۰/۵۳۸، ۰/۵۲۹ و ۰/۵۲۲ ضریب حس واگرایی را به خود اختصاص داده‌اند. در رتبه سوم شهرستان‌های سرعین و نیر وجود دارد که به ترتیب ۰/۴۵۷ و ۰/۴۱۹ ضریب واگرایی را به خود اختصاص داده‌اند. در رتبه چهارم شهرستان گرمی با ضریب واگرایی ۰/۳۲۷ و در رتبه پنجم شهرستان‌های بيله سوار، پارس آباد و مشکین شهر به ترتیب با ضریب واگرایی ۰/۱۸۳، ۰/۱۵۰ و ۰/۰۷۹ قرار دارند. با توجه به نقشه GIS (شکل ۱) که در بالا طراحی شده است، می‌توان به وضوح دید که شهرستان‌های شمالی (پارس آباد، بيله سوار، مشکین شهر و گرمی) که همجواری زیادی دارند با میانگین ضریب واگرایی ۰/۱۸۴ حس واگرایی بیشتری را نسبت به شهرستان‌های مرکزی (اردبیل، نمین، سرعین و نیر) با میانگین ضریب واگرایی ۰/۵۴۱ و شهرستان‌های جنوبی (خلخال و کوثر) با میانگین ضریب واگرایی ۰/۵۳۰ دارا است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

تحلیل یافته‌های این پژوهش در کنار شواهد میدانی و مطالعات مشابه نشان می‌دهد که شهرستان‌های شمالی استان اردبیل، به‌ویژه مشکین‌شهر، پارس‌آباد و بيله‌سوار گرایش بالاتری به واگرایی دارند. در مقابل، شهرستان‌هایی نظیر خلخال، کوثر و به‌ویژه مرکز استان (اردبیل)، از سطح پایین‌تری از واگرایی برخوردارند و در مواردی، حتی نشانه‌هایی از همگرایی قوی در میان ساکنان آن‌ها مشاهده می‌شود. این الگو را می‌توان براساس نظریات کلاسیک جغرافیای سیاسی، به‌ویژه دیدگاه‌های ریچارد هارتشورن و پیتز هاگت، مورد تحلیل قرار داد. از منظر ریچارد هارتشورن، دولت‌ها برای حفظ یکپارچگی خود نیازمند نوعی تعادل پایدار میان نیروهای همگرا (centripetal) و واگرا (centrifugal) هستند. نیروهای همگرا می‌توانند شامل عناصر مشترک هویتی، نظام آموزشی واحد، رسانه‌های ملی و نظام حمل‌ونقل منسجم باشند؛ درحالی‌که نیروهای واگرا از تفاوت‌های قومی، زبانی، مذهبی یا احساس محرومیت منطقه‌ای ناشی می‌شوند. درمورد استان اردبیل، به‌ویژه مناطق شمالی آن، نزدیکی جغرافیایی با مرز جمهوری آذربایجان به‌عنوان یک نیروی بالقوه گریز از مرکز عمل می‌کند. این مناطق، در تماس مستقیم با رسانه‌ها، زبان، فرهنگ و حتی سیاست‌های فرهنگی کشور همسایه هستند که ممکن است در شکل‌گیری احساس تعلق فراملی و کاهش وابستگی هویتی به ساختار کلان جمهوری اسلامی ایران تأثیرگذار باشد. ازسوی دیگر، تراکم قومیتی و همسانی زبانی در این مناطق نیز می‌تواند موجب تقویت هویت محلی شود. در همین زمینه، نظریه پیتز هاگت در باب «پیوستگی فضایی» نیز تحلیل دقیق‌تری ارائه می‌دهد. هاگت بر این باور است که فضاهای جغرافیایی تنها از طریق روابط عملکردی و شبکه‌ای به ساختار ملی معنا می‌یابند. هرگاه شکاف‌های عملکردی میان مرکز و پیرامون، به‌ویژه در حوزه‌های خدمات عمومی، حمل‌ونقل، آموزش و توسعه اقتصادی پدید آید، نوعی شکاف در حس تعلق فضایی نیز ایجاد خواهد شد.

در شهرستان‌هایی مانند مشکین‌شهر، پارس‌آباد و بيله‌سوار، علی‌رغم ظرفیت‌های بالای کشاورزی و موقعیت ژئوپلیتیکی مناسب، زیرساخت‌های خدماتی و توسعه‌ای ضعیف‌تر بوده و همین امر ممکن است احساس بی‌عدالتی فضایی و نادیده‌انگاشتن را تقویت کند؛ عاملی که به گفته هاگت می‌تواند موجب ایجاد تمایلات واگرایانه شود. برخلاف این مناطق، شهرستان‌هایی چون خلخال و کوثر، که در نواحی کوهستانی قرار دارند و از تعاملات مرزی گسترده بی‌بهره‌اند، تحت‌تأثیر کمتر نیروهای واگرا قرار دارند.

در این شهرستان‌ها، پیوندهای درونی، بافت سنتی، انسجام فرهنگی و تعامل کمتر با فضاها، فراملی می‌تواند موجب تقویت نیروهای همگرا و تقلیل انگیزش واگرایی شود. شهرستان اردبیل نیز به‌عنوان مرکز استان، به‌واسطه دسترسی بیشتر به امکانات، ارتباطات اداری و در معرض بودن نمادهای ملی و حاکمیتی، از همگرایی بیشتری برخوردار است. به‌عبارت دیگر، ساختار قدرت، حضور نهادهای دولتی و سرمایه‌گذاری‌های متمرکز در این شهر، موجب نوعی انسجام عملکردی و هویتی شده است.

از زاویه دیگر می‌توان گفت مناطق مرزی استان اردبیل به‌واسطه اشتراکات قومی، زبانی و فرهنگی با جمهوری آذربایجان و نزدیکی جغرافیایی با ترکیه، همواره در معرض تأثیرگذاری سیاست‌های برون‌مرزی این کشورها بوده‌اند. جمهوری آذربایجان طی سال‌های اخیر، با بهره‌گیری از سیاست‌های نرم‌افزاری از جمله توسعه رسانه‌های آذری‌زبان (مانند کانال‌های ماهواره‌ای و شبکه‌های اجتماعی)، برنامه‌های فرهنگی مشترک و نیز تقویت هویت قومی آذری در مناطق مرزی ایران، تلاش کرده است تا حس تعلق قومی را تقویت کرده و نوعی هویت فراملی مبتنی بر پان‌ترکیسم را بازتولید کند. ازسوی دیگر، ترکیه نیز با بهره‌گیری از ابزارهای فرهنگی نظیر پخش سربال‌های تاریخی و ملی‌گرایانه، حمایت از مدارس ترک‌زبان در منطقه قفقاز و همکاری‌های دینی و مذهبی با گروه‌های خاص، در راستای گسترش نفوذ ژئوفرهنگی خود تلاش می‌کند. این اقدامات بخشی از راهبرد کلان ترکیه با عنوان «عمق استراتژیک» (به تعبیر احمد داووداوغلو) به‌شمار می‌رود که مناطق ترک‌زبان و ترک‌تبار را به‌عنوان حوزه نفوذ فرهنگی و استراتژیک خود تلقی می‌کند. از منظر امنیتی، حضور فعال اطلاعاتی و همکاری‌های امنیتی جمهوری آذربایجان با ناتو و اسرائیل و همچنین، توسعه زیرساخت‌های نظامی نزدیک مرز ایران، باعث افزایش حساسیت‌های قومی و سیاسی در مناطق مرزی ایران به‌ویژه در مناطق مرزی شده است. این وضعیت می‌تواند زمینه شکل‌گیری نگرش‌های واگرایانه را در میان گروه‌های خاص فراهم آورد.

بر مبنای آنچه گفته شد، به‌نظر می‌رسد که واگرایی در استان اردبیل پدیده‌ای تک‌عاملی نیست، بلکه حاصل برهم‌کنش پیچیده‌ای از عوامل فضایی، ارتباطی، فرهنگی و ساختاری است؛ ازاین‌رو، برای تقویت انسجام ملی در مناطق مرزی، لازم است سیاست‌های توسعه منطقه‌ای با هدف برقراری عدالت فضایی، تقویت پیوندهای ارتباطی و تقویت سرمایه اجتماعی بومی و مدیریت دخالت خارجی طراحی و اجرا شود.

منابع

- ابادزی، مرتضی؛ رضازاده، حبیب؛ کریم‌زاده، محمد (۱۳۹۱). «قوم‌گرایی و تأثیر آن بر روابط جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان»، *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*. شماره ۱۳: ۲۳۸-۲۰۵.
- احمدی‌پور، زهرا؛ حیدری موصول، طهمورث؛ حیدری موصول، طیبه (۱۳۸۹). «بررسی عوامل مؤثر بر نظم اجتماعی در مناطق مرزی»، *فصلنامه انتظام اجتماعی*. دوره ۲، شماره ۱ (بهار و تابستان): ۳۵-۶۲.
- جباری، ولی؛ محمدیان، مهرداد؛ رشیدی آل‌هاشم، محمدرضا (۱۴۰۱). «واکاوی نقش نیروهای خارجی بر گرایش‌های قومی در مناطق آذری‌نشین ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*. ۸۹ (۱): ۱۸۹-۱۶۹.
- حاجی‌زاده، کاظم (۱۳۹۹). «بررسی تجربی الگوی روابط قومی در ایران (تحلیل کمی داده‌های یک پیمایش ملی)»، *مطالعات اجتماعی ایران*. ۱۴ (۱): ۱۴-۴.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵). *مبانی و مفاهیم ژئوپلیتیک*. مشهد: انتشارات پاپلی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ عبدی، عطاءالله؛ احمدی‌پور، زهرا؛ پرهیزگار، اکبر (۱۳۸۸). «تبیین الگوی نظری طراحی سازوکار همگرایی بر پایه واقعیت‌های جغرافیای سیاسی با رویکرد جغرافیای سیاسی انسان‌گرا»، *فصلنامه مطالعات ملی*. ۴۰ (۴): ۱۱.
- خوب‌روی پاک، محمدرضا (۱۳۸۰). *اقلیت‌ها*. تهران: نشر شیرازه.
- خندق‌آبادی، مجید (۱۳۹۲). *قومیت و جنبش‌های اجتماعی در تاریخ معاصر*. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- دوران، بهزاد؛ محسنی، منوچهر (۱۳۸۳). «هویت و نظریه‌ها»، *مبانی نظری هویت و بحران هویت*. به اهتمام علی‌اکبر علیخانی. تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی. چاپ اول.
- سلیمی، حسین (۱۳۸۶). «نگرشی ساده‌انگارانه به هویت ملی در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال هشتم. شماره ۳۱: ۵۳-۳۱.
- شیخ‌وندی، داور (۱۳۶۹). *زایش و خیزش ملت*. تهران: انتشارات ققنوس.
- عبدی، عطاءالله؛ ربانی، محمدرضا؛ خلیلی، رضا (۱۳۹۹). «روندشناسی تحولات قومی در منطقه آذربایجان؛ تلاش برای ورود به عرصه سیاسی»، *فصلنامه مطالعات ملی*. شماره ۸۱: ۱۶۱-۱۳۷.
- عبدی، عطاءالله؛ مقصودی، مجتبی (۱۳۹۲). «همگرایی در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*. شماره ۵۳: ۷۲-۵۱.
- علیپور، علی (۱۳۹۰). «تأثیر سیاست‌های قومی بر همگرایی و واگرایی مردم در استان‌های سیستان و بلوچستان و کردستان پس از انقلاب اسلامی». رساله دکتری رشته علوم سیاسی. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد علوم و تحقیقات. دانشکده علوم انسانی.
- قنبری برزبان، علی؛ جلاتی‌پور، حمیدرضا؛ شاوردی، تهمنه (۱۳۹۱). «پذیرش ارزش‌های جهانی در میان ایرانیان عرب‌زبان (اعراب خوزستان)»، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*. شماره ۳۰: ۱۵۸-۱۳۸.
- کریمی، رضا؛ براتی، سجاد؛ شجاعی، مسعود (۱۳۹۹). «بررسی نقش نظامی، بازدارندگی و روانی ارتش در تأمین امنیت ملی کشور ج.ا.ا»، *سومین همایش علوم انسانی (پیشرفت‌های نوین در عرصه علم و فراعلم)*. مشهد: <https://civilica.com/doc/1115028>.
- گلوردی، ایرج (۱۳۹۱). *نژادهای ایران و زمینه‌های همگرایی*. تهران: انتشارات کمیل.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۱). *ژئوپلیتیک و سیاست جغرافیایی*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم

انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

- محمدی، حمیدرضا؛ غم پرور، احمد (۱۳۹۴). «تبیین جستار امنیت در یک سازه ناهمگن قومی؛ مطالعه موردی: منطقه جغرافیایی غرب و شمال غرب ایران»، *پژوهش‌های دانش زمین*. ۶ (۲۴): ۱۱۱-۱۲۹.
- مختارزاده، محمد (۱۳۸۳). «ابعاد امنیتی قومیت در ایران»، *نشریه سیاسی، فرهنگی/ اجتماعی*. ۹ (۱): ۲۲-۴۰.
- مومنی، حسن؛ قاسمی، محمد؛ قنبری، قاسم (۱۳۹۳). «بررسی و تحلیل چالش‌های سیاسی - امنیتی مرزهای جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان»، *پژوهش‌نامه نظم و امنیت/ انتظامی*. ۷ (۲۷): ۸۷-۱۱۶.
- ندیری، مرضیه (۱۳۸۹). «نقش گروه‌های قومی در تأمین امنیت نواحی مرزی کشور (مطالعه موردی استان آذربایجان غربی)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیای سیاسی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- نیک‌نامی، مهدی؛ شریفی، مژگان (۱۳۹۵). «نقش مرزها در توسعه اقتصادی و روابط بین ایران و جمهوری آذربایجان»، *نشریه علمی دانشگاه پلی‌تکنیک تبریز/ار. رشته اقتصاد*. ۶۱ (۱): ۸۰-۷۳.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Cornell, S. E. (2002). *Autonomy and Conflict: Ethnoterritoriality and Separatism in the South Caucasus – Cases in Georgia*. Uppsala University, Department of Peace and Conflict Research.
- Friedmann, J. (1966). *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Goor, Luc van de, Rupesinghe, Kumar, & Sciarone, Paul (Eds.) (1996). *Between Development and Destruction: An Enquiry into the Causes of Conflict in Post-Colonial States*. New York: St. Martin's Press. (376 pages).
- Gurr, T. R. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- Gupta, A. (2012). "Borders and Identity: The Politics of Territory and Nationhood". *Journal of Political Geography*, 31(2): 99-113. 2.
- Haggett, P. (2001). *Geography: A Global Synthesis*. Harlow: Pearson Education.
- Hartshorne, R. (1950). "The functional approach in political geography". *Annals of the Association of American Geographers*, 40(2): 95-130.
- Kasomo, Daniel (2010). *Grabbing Independence from British Colonial System: An African Is Deeply Religious*. Berlin: VDM Verlag Dr. Müller.
- Koser, K. (2010). "International Migration and Border Dynamics". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(3): 399-415. 3.
- Moyer, R. (2000). *New insight towards geopolitics (D. Mirheydar, Trans)*. Tehran: Armed Forces Geographical Organization. [In Persian].
- Prescott, J. R. V. (2015). *Political Frontiers and Boundaries*. London: Routledge. 7.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*. Reno: University of Nevada Press.
- Toft, M. D. (2003). *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory*. Princeton University Press
- Vulliamy, E. (2015). "The Politics of Borderlands and Segregation". *Journal of Borderlands Studies*. 30 (4): 453-470.